

Eshova Hurriyat Xurramovna

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
Jurnalistika va o'zbek filologiyasi fakulteti
jurnalistika kafedrasida katta o'qituvchisi
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

TALABA-YOSHLARNING MUSTAQIL FIKRLASHI VA AXBOROTNI BAHOLASH MADANIYATI: EMPIRIK TADQIQOT NATIJALARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada globallashuv va raqamli axborot makonining kengayishi muhitida talaba-yoshlarning mustaqil fikrlashi, axborotni tanlash va baholash madaniyati, tanqidiy tahlil ko'nikmalari hamda mediasavodxonlik darajasi empirik jihatdan tahlil qilinadi. Asosan maqolada beshta oliy ta'lim muassasasida tahsil olayotgan 1250 nafar talaba ishtirok etgan. So'rovnoma orqali respondentlarning axborot manbalaridan foydalanish xususiyatlari, xabarlarining ishonchligini aniqlash usullari, dalillarni tekshirish odatlari va mustaqil qaror qabul qilish tajribasi o'rganilgan. Bunda natijalari talabalarning o'z-o'zini baholashi bilan real axborot xatti-harakatlari o'rtasida muayyan tafovut mavjudligini ko'rsatadi. Shuningdek, oliy ta'lim sharoitida mediasavodxonlikni rivojlantirish, ilmiy manbalardan foydalanish ko'nikmalarini kuchaytirish va tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan ta'lim mexanizmlarini takomillashtirish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: mustaqil fikrlash, axborot madaniyati, mediasavodxonlik, tanqidiy tafakkur, talaba-yoshlar, raqamli muhit, axborot xavfsizligi, axborotni baholash, globallashuv, empirik tadqiqot.

Аннотация. В статье эмпирически анализируются самостоятельное мышление студентов и молодежи, культура отбора и оценки информации, навыки критического анализа, а также уровень медиаграмотности в условиях глобализации и расширения цифрового информационного пространства. В исследовании приняли участие 1250 студентов пяти высших образовательных учреждений. Посредством анкетирования изучены особенности использования респондентами различных источников информации, способы определения достоверности сообщений, практика проверки фактов и опыт самостоятельного принятия решений. Результаты исследования показывают наличие определенного расхождения между самооценкой студентов и их реальным информационным поведением. Обосновывается необходимость дальнейшего развития медиаграмотности в системе высшего образования, совершенствования навыков работы с научными источниками и образовательных механизмов, направленных на формирование критического мышления.

Ключевые слова: самостоятельное мышление, информационная культура, медиаграмотность, критическое мышление, студенческая молодежь, цифровая среда, информационная безопасность, оценка информации, глобализация, эмпирическое исследование.

Abstract. This article empirically examines students' independent thinking, information selection and evaluation culture, critical analysis skills, and level of media literacy in the context of globalization and the expansion of the digital information environment. The study involved 1,250 students from five higher education institutions. A survey was conducted to examine respondents' patterns of using information sources, methods of determining the reliability of information, fact-checking practices, and experience of independent decision-making. The findings reveal a certain discrepancy between students' self-assessments and their actual information behavior. The study also substantiates the need to further develop media literacy in

higher education, strengthen students' skills in working with scholarly sources, and improve educational mechanisms aimed at fostering critical thinking.

Keywords: *independent thinking, information culture, media literacy, critical thinking, student youth, digital environment, information security, information evaluation, globalization, empirical research.*

XXI asrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi insonning axborot bilan munosabatini tubdan o'zgartirdi. Xususan internet, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va boshqa raqamli platformalar bilim olish va muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytirgani bilan bir qatorda, ishonchli hamda shubhali ma'lumotlarning bir makonda tez tarqalishiga ham sharoit yaratmoqda. Buning natijada zamonaviy shaxs uchun axborotni olishning o'zi yetarli bo'lmay, uning manbasini aniqlash, mazmunini tahlil qilish, dalillar bilan solishtirish va undan mas'uliyatli foydalanish muhim kompetensiyaga aylanmoqda.

Ayniqsa, oliy ta'lim muhitida ushbu masala alohida ahamiyat kasb etadi. Sababi talaba-yoshlar bir vaqtning o'zida ta'limiy, ilmiy, ijtimoiy va raqamli axborot oqimlarining faol ishtirokchisi hisoblanadi. Ularning kelgusidagi kasbiy faoliyati ham axborotni izlash, qayta ishlash va undan tegishli qarorlar chiqarish qobiliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtayi nazardan, mustaqil fikrlashni faqat shaxsning o'z nuqtayi nazariga ega bo'lishi sifatida tushunish yetarli bo'lmaydi. U dalillarga tayanish, turli qarashlarni solishtirish, tayyor xulosalarni qayta ko'rib chiqish va zarur hollarda o'z pozitsiyasini o'zgartira olish kabi kognitiv jarayonlarni ham qamrab oladi.

Axborotni chuqur tushunish va undan foydalanish masalasi xalqaro ilmiy yondashuvlarda ham keng o'rganilgan. Bu borada UNESCO media va axborot savodxonligini axborotni izlash, unga kirish, tahlil qilish, tanqidiy baholash va undan mas'uliyat bilan foydalanish imkonini beruvchi kompetensiyalar majmui sifatida izohlaydi. Bunday yondashuv axborot madaniyatini faqat texnologik vositalardan foydalanish mahorati bilan chegaralab qo'ymaslik kerakligini ko'rsatadi. Unda intellektual, axloqiy, kommunikativ va ijtimoiy jihatlar o'zaro uyg'unlashadi.

Mustaqil fikrlashning nazariy asoslarini falsafiy nuqtayi nazardan izohlashda Immanuel Kantning qarashlari ham muhim metodologik ahamiyatga egadir. Olim Kant insonning o'z aqlidan foydalanishi va boshqalarning tayyor hukmlariga ko'r-ko'rona ergashmasligini ma'rifatli tafakkurning muhim sharti sifatida ko'radi. Ushbu konsepsiya hozirgi raqamli davr uchun ham dolzarbdir. Sababi har qanday axborotni uning ommalashgani yoki ko'pchilik tomonidan qabul qilingani sababli haqiqat deb bilmaslik, balki uni aqliy tahlil va dalillar asosida baholash zarurligini anglatadi.

Ijtimoiy hodisalarni empirik faktlar orqali o'rganish tamoyili tadqiqotchi olim Ogyust Kontning pozitivistik metodologiyasida muhim o'rin egallaydi. Uning ilmiy qarashlarida kuzatuv va faktlarga tayanish ijtimoiy voqelikni anglashning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Shu asosda maqolada talaba-yoshlarning axborot madaniyati faqat nazariy mulohazalar bilan bog'lanmaydi. Aksincha ularning o'z-o'zini baholashi va axborot bilan ishlashdagi amaliy xatti-harakatlari orqali o'rganildi.

Tadqiqotning empirik bazasini O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, O'zbekiston Milliy universiteti, Alfraganus universiteti hamda Termiz davlat universitetida tahsil olayotgan 1250 nafar talaba tashkil etdi. Respondentlar 18–23 yosh oralig'idagi yoshlarni qamrab oldi. Ularning kurslar bo'yicha taqsimotida 1-kurslar 28 foiz, 2-kurslar 32 foiz, 3-kurslar 26 foiz va 4-kurslar 14 foizni tashkil etdi. Jinsiy tarkibda qizlar ulushi 54 foiz, o'g'il bolalar ulushi esa 46 foizdan iborat bo'ldi.

Tanlanmaga turli akademik yo'nalishlarning kiritilishi tadqiqot natijalarini birgina kasbiy muhit bilan bog'lab qo'ymaslik imkonini berdi. Xususan, til va tarjima yo'nalishidagi talaba-yoshlar xorijiy tillardagi ma'lumotlar bilan ishlash tajribasi bilan ajralib tursa, pedagogik yo'nalish vakillari axborotni kelajakdagi pedagogik faoliyat nuqtayi nazaridan baholashga yaqinroq turadi. Fundamental va aniq fanlar yo'nalishlarida esa dalil, mantiqiy izchillik va empirik tasdiqqa tayanish muhim mezonlardan biri sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Ammo mazkur farqlarni

qat'iy guruhlar o'rtasidagi tafovut sifatida belgilanmaydi. Balki ta'lim muhiti va akademik tajribaning axborot bilan ishlash uslubiga ta'sir qiluvchi ehtimoliy omillari sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek olib borilgan so'rovnoma dasturi bir nechta o'zaro bog'liq yo'nalishlarni qamrab oldi. Unda talabalarning axborot manbalarini tanlashi, manbalarga ishonch darajasi, ma'lumotlarni tekshirish amaliyoti, manipulyativ kontentga munosabati va o'quv-ilmiy faoliyatda mustaqil fikr bildirish holatlari o'rganildi. Bunday tuzilma mustaqil fikrlashni faqat respondentning subyektiv bahosiga bog'lab qo'ymasdan, uning axborot bilan ishlashdagi real odatlarini ham hisobga olish imkonini berdi.

Umuman olganda xulosa qilib aytganda o'tkazilgan empirik tadqiqot natijalari globallashuv va raqamli axborot muhiti kengayib borayotgan sharoitda talaba-yoshlarning mustaqil fikrlashi hamda axborotni baholash madaniyatini rivojlantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri ekanini ko'rsatdi. So'rovnoma ishtirok etgan 1250 nafar respondentning javoblari axborotdan foydalanish darajasi bilan uni tanqidiy baholash qobiliyati har doim ham bir xil emasligini namoyon etdi. Talabalarning muayyan qismi o'zining mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini yuqori baholagan bo'lsa-da, amaliy axborot xatti-harakatlarida manbani tekshirmasdan xulosa chiqarish, sarlavhaga tayanish yoki ma'lumotni yetarlicha tahlil qilmaslik kabi holatlar ham kuzatiladi.

Mazkur maqolaning muhim natijalaridan biri shundaki, axborot madaniyati shaxsning raqamli texnologiyalardan foydalanish tezligi bilan emas, balki ma'lumotning kelib chiqishini aniqlash, uning ishonchligini tekshirish, turli manbalarni qiyoslash, fakt va subyektiv fikrni farqlash hamda asoslangan xulosa chiqarish qobiliyati bilan belgilanadi. Shu sababli mediasavodxonlikni texnik ko'nikmalar doirasida cheklab qo'yish maqsadga muvofiq emas. U mustaqil tafakkur, tanqidiy tahlil, ilmiy izlanish, axloqiy mas'uliyat va axborotdan oqilona foydalanish kabi kompetensiyalarning o'zaro uyg'unligini talab qiladi.

Empirik ma'lumotlar talabalarning axborot bilan ishlash uslubiga ta'lim yo'nalishi, akademik tajriba va ilmiy manbalardan foydalanish imkoniyatlari ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ham ko'rsatadi. Shu bois oliy ta'lim muassasalarida barcha talabalar uchun yagona yondashuv bilan cheklanmasdan, ta'lim yo'nalishlarining xususiyatlarini hisobga olgan holda amaliy mashg'ulotlar, munozaralar, faktlarni tekshirish topshiriqlari va ilmiy tadqiqot loyihalarini kengaytirish zarur.

Natijada oliy ta'lim jarayonida "Mediasavodxonlik va axborot madaniyati" mazmunidagi kompetensiyalarni o'quv fanlariga integratsiya qilish, talabalarni ilmiy manbalar bilan mustaqil ishlashga o'rgatish, shubhali va manipulyativ axborotni aniqlash bo'yicha amaliy ko'nikmalarni shakllantirish hamda ochiq ilmiy munozaralar uchun imkoniyatlarni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu kabi yondashuv talabaning axborotni shunchaki qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi, tekshiruvchi va mustaqil baholovchi faol subyekt sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, so'rovnoma natijalari mustaqil fikrlash va axborotni baholash madaniyatini rivojlantirishni faqat axborot xavfsizligini ta'minlash vositasi sifatida emas, balki zamonaviy shaxsning intellektual va ijtimoiy kompetentligini shakllantiruvchi muhim omil sifatida baholash lozimligini ko'rsatadi. Tanqidiy fikrlaydigan, dalillarga tayanadigan va axborotdan mas'uliyat bilan foydalanadigan yoshlarni tarbiyalash oliy ta'lim sifatini oshirish bilan bir qatorda, jamiyatning barqaror rivojlanishi va intellektual salohiyatini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Global Media and Information Literacy Assessment Framework: Country Readiness and Competencies. Paris: UNESCO, 2013.
2. Kant I. An Answer to the Question: What is Enlightenment? 1784. // Practical Philosophy. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

3. Comte A. The Positive Philosophy of Auguste Comte. Vol. 1. London: John Chapman, 1853.
4. United Nations. World Programme of Action for Youth to the Year 2000 and Beyond. New York: United Nations, 1995.
5. O'zbekiston Respublikasi. Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risidagi Qonun. O'RQ-406-son, 2016-yil 14-sentabr.
6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021.
7. O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi. Yoshlar siyosati va yoshlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga oid materiallar. Toshkent.
8. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Oliy ta'lim tizimini rivojlantirishga oid me'yoriy-huquqiy va metodik materiallar. Toshkent.